

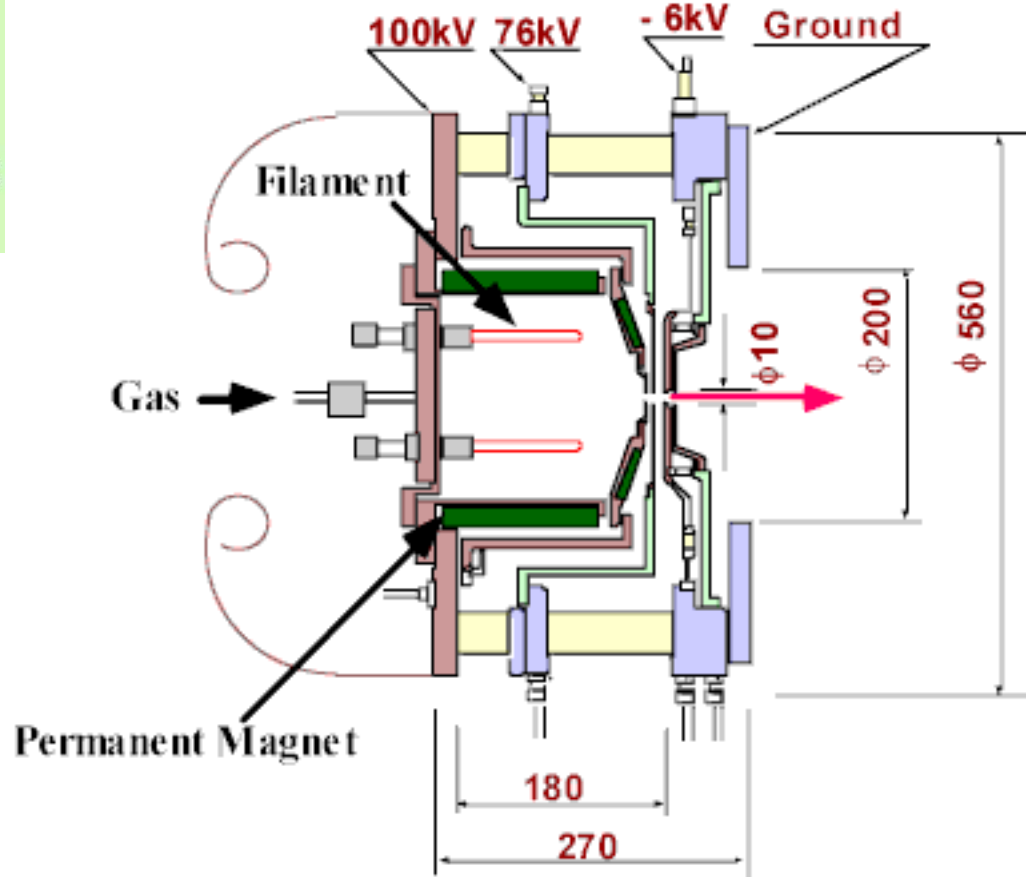
Hızlandırıcı Fiziği-1

Veli YILDIZ
(Veliko Dimov)
27.02.2014

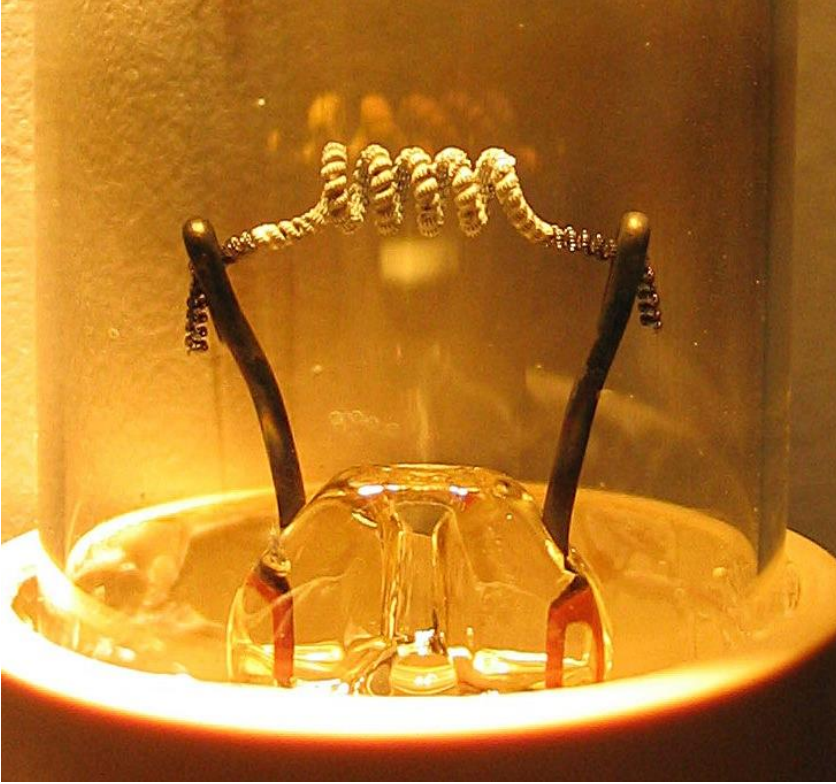
İçerik

- Parçacıkları nasıl elde ediyoruz?
- Bazı dairesel hızlandırıcı çeşitleri
  - Siklotron (cyclotron)
    - Zayıf odaklama
  - Sinkrotron (synchrotron)
    - 4-kutuplulu mıknatıslar ile güçlü odaklama
    - Sinkrotron ışınması
- Doğrusal hızlandırıcılarda kullanılan bazı yapılar.
- Yürüyen dalga kovukları ve elektron hızlandırma

İyon kaynakları-proton

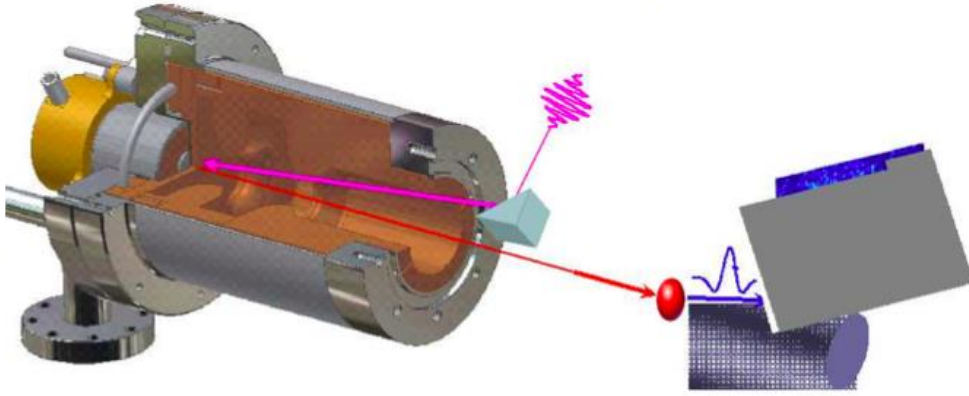

İyon kaynakları-elektron

- Metalleri yüksek sıcaklıklara çıkarttığımızda elektron saçmaya başlarlar (thermionic emission)

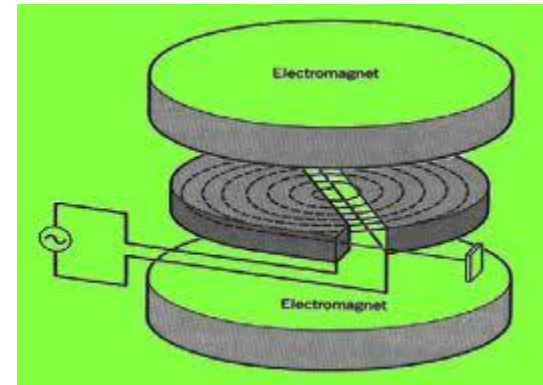
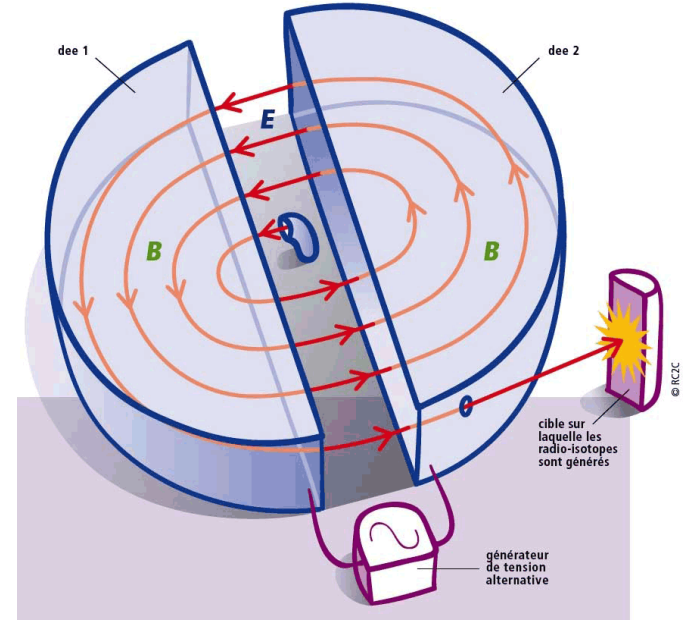
İyon kaynakları-elektron

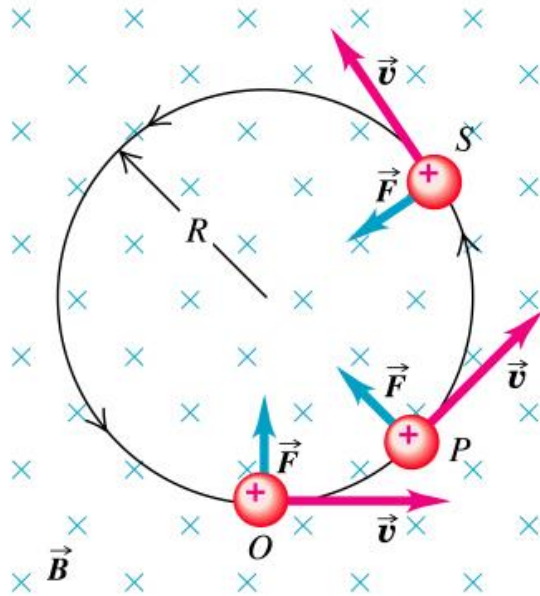
- Metallerin üzerine güçlü bir lazer gönderdiğimizde metaller elektron yayar (fotoelektrik olay)

Siklotron

- D şeklinde metal levhalar arasında elektrik alanda parçacıklar hızlandırılır.
- Bütün sistem bir elektromagnetin içindedir.
- Sabit hızlı parçacıklar manyetik alanda dairesel yörüngene hareket ederler fakat parçacıkların hızları arttığı için siklotronda bu yörünge spiraldir.

Siklotronda eşzamanlılık nasıl sağlanır?

- Manyetik alanda parçacıklar merkezi kuvvet etkisinde dairesel yörüngede hareket ederler.
- Merkezi kuvvet = merkezkaç kuvveti

$$\frac{mv^2}{r} = qvB$$

Parçacığın izlediği yörüngenin yarıçapı:

$$r = \frac{mv}{qB}$$

Parçacığın bir dönüş için harcadığı zaman (dönme periyot):

$$T = \frac{2\pi m}{qB}$$

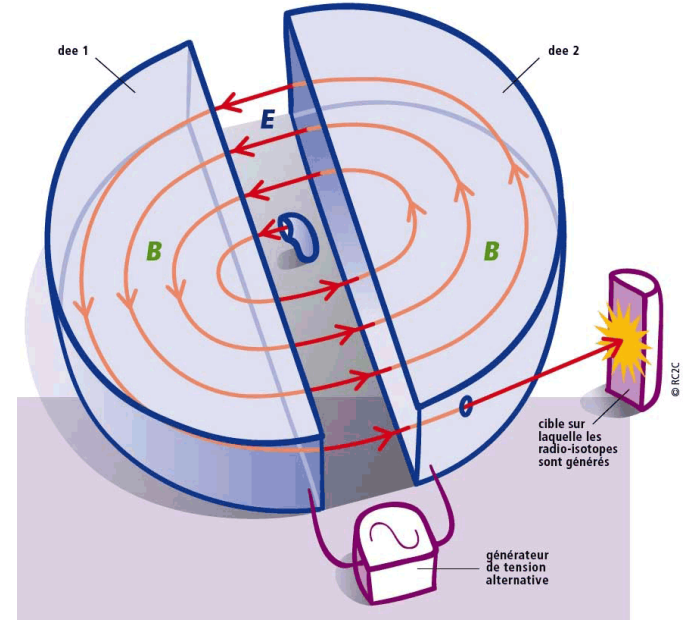
Hızdan bağımsız: parçacıkların hızı artsa bile dönme frekansı değişmiyor.

Siklotronda eşzamanlılık nasıl sağlanır?

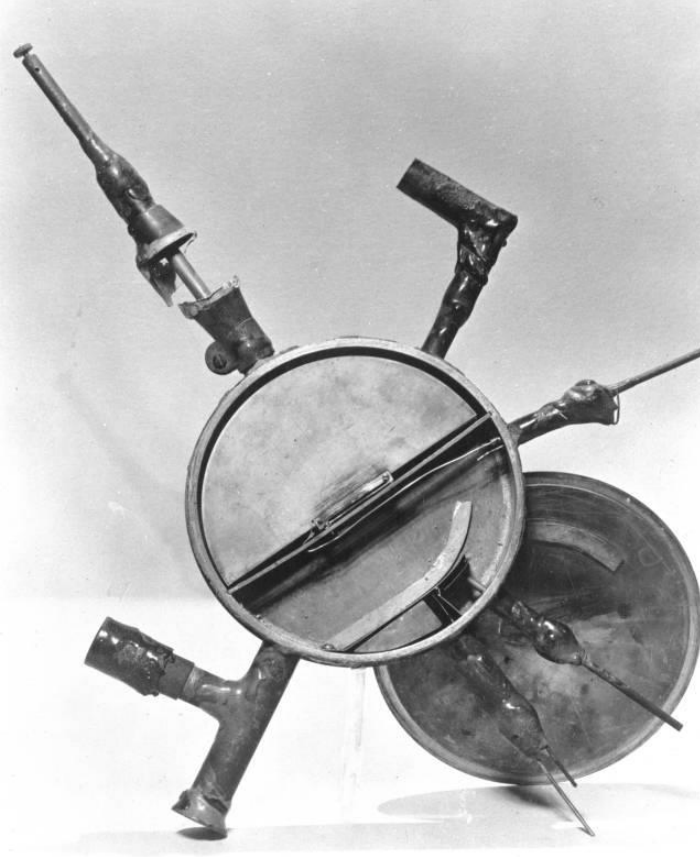
- Parçacıkların dönme frekansına eşit bir frekansa sahip alternatif akım kaynağı kullanarak bu işi kıvırırız!
- Klasik formulleri kullandık!!!
- Yüksek hızlara çıkarsak üreticinin frekansını parçacıkların hızına göre ayarlamamız gerekli.
- Parçacıkların dönme periyodu artıyor. Eşzamanlılığı korumak için üreticinin frekansı azaltılmalı.

$$T = \frac{2\pi m \gamma}{qB}$$

İlk Siklotron

11,5 cm çapında

- Ernest Lawrence ve ğrencisi M. Stanley Livingston tarafından getirildi.
- İlk başarılı deneme 1931 yılında
- 1,8kV luk üreteç kullanarak protonları 80keV e kadar hızlandırdı.

Parçacıklar aşağı yukarı hareket edip D lere çapmıyor mu?

Yandan görünüş!

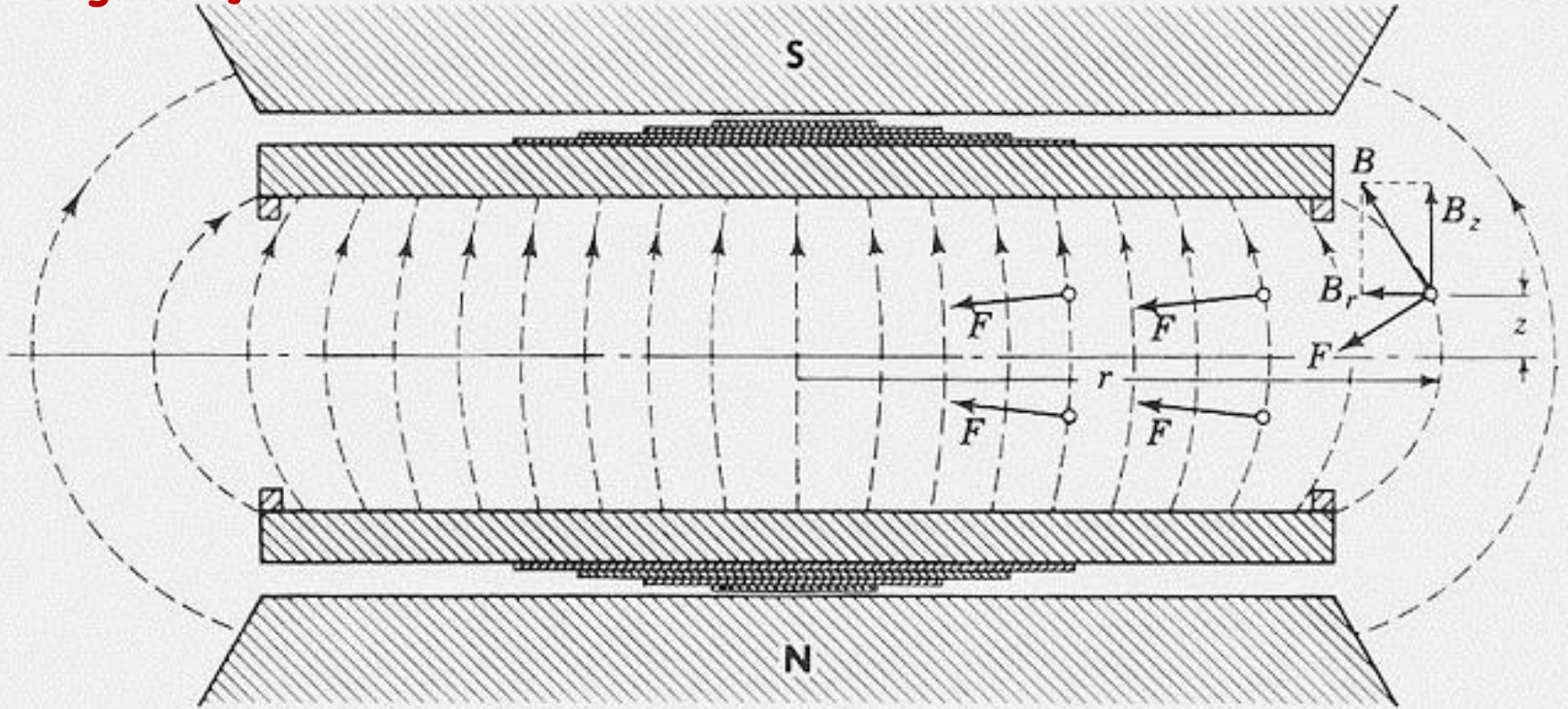

Fig. 6-7. Radially decreasing magnetic field between poles of a cyclotron magnet, showing shims for field correction.

Parçacıklar manyetik alan çizgilerinin şişkinliği sayesinde dikey ekseninde odaklanıyor!!!

Siklotron örnekleri

Medikal alanda (kanser terapisinde) kullanılan bir siklotron.

En büyük!!!

Gatchina sinkro-siklotron. Rusya da Petersburg nükleer fizik araştırma merkezinde **1GeV protonlar. 10,000 ton ağırlık.**

Sinkrotron

- Parçacıkları RF kovuklarında hızlandırıp bükücü mıknatıslar sayesinde sabit bir yörüngede tutan dairesel hızlandırıcı tipi.
- İlk elektron sinkrotron: 1945
- İlk proton sinkrotron: 1952
- LHC: En büyük en güçlü sinkrotron!!!
- Sinkrotron ile parçacıkları diğer hızlandırıcılara göre daha yüksek enerjilere çıkarabiliriz!!!

LEIR

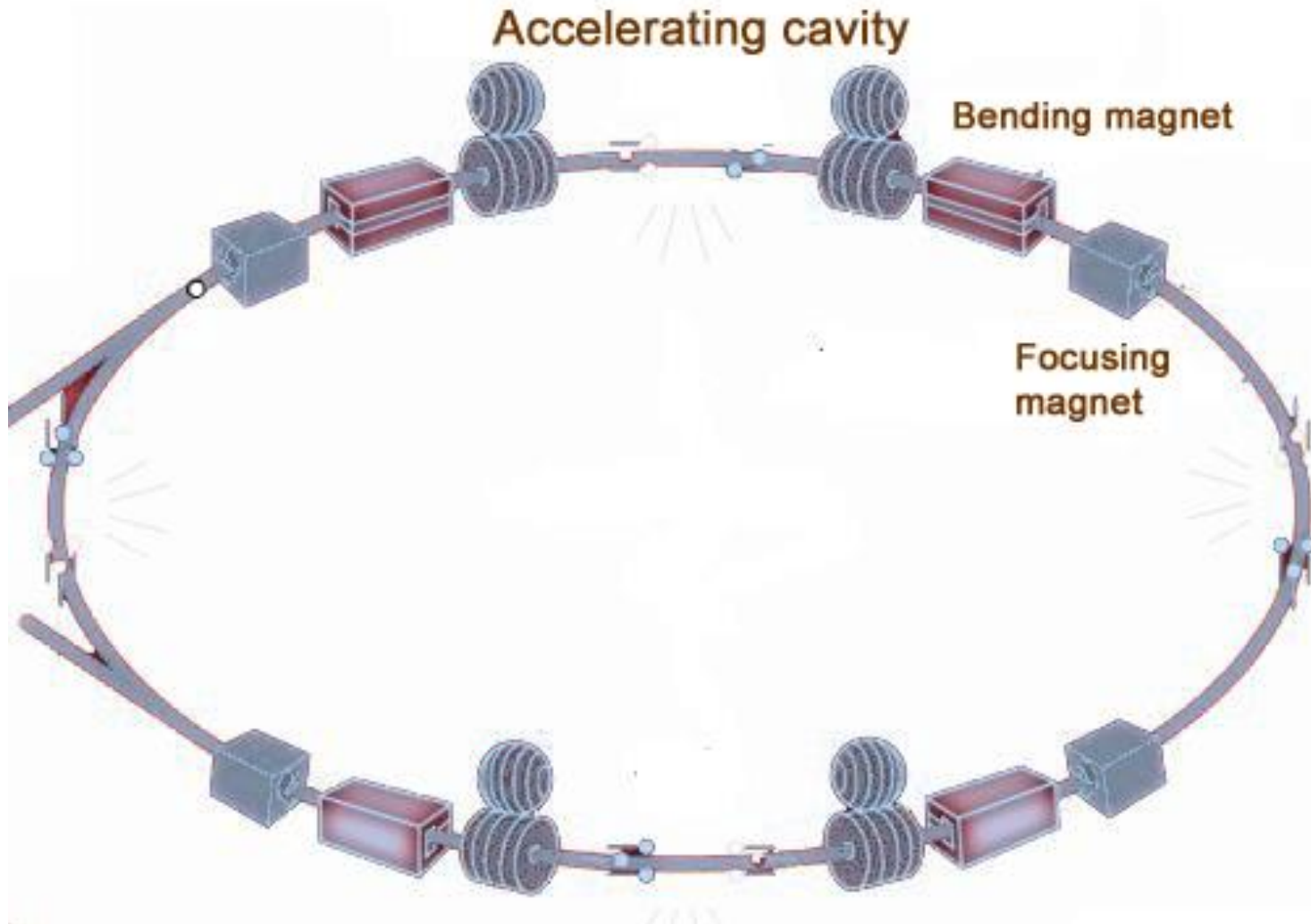
1952 de 4-kutuplu mıknatıslar kullanarak güçlü odaklamanın bulunması ardından saptırma ve odaklama için ayrı mıknatıslar kullanılabildi.

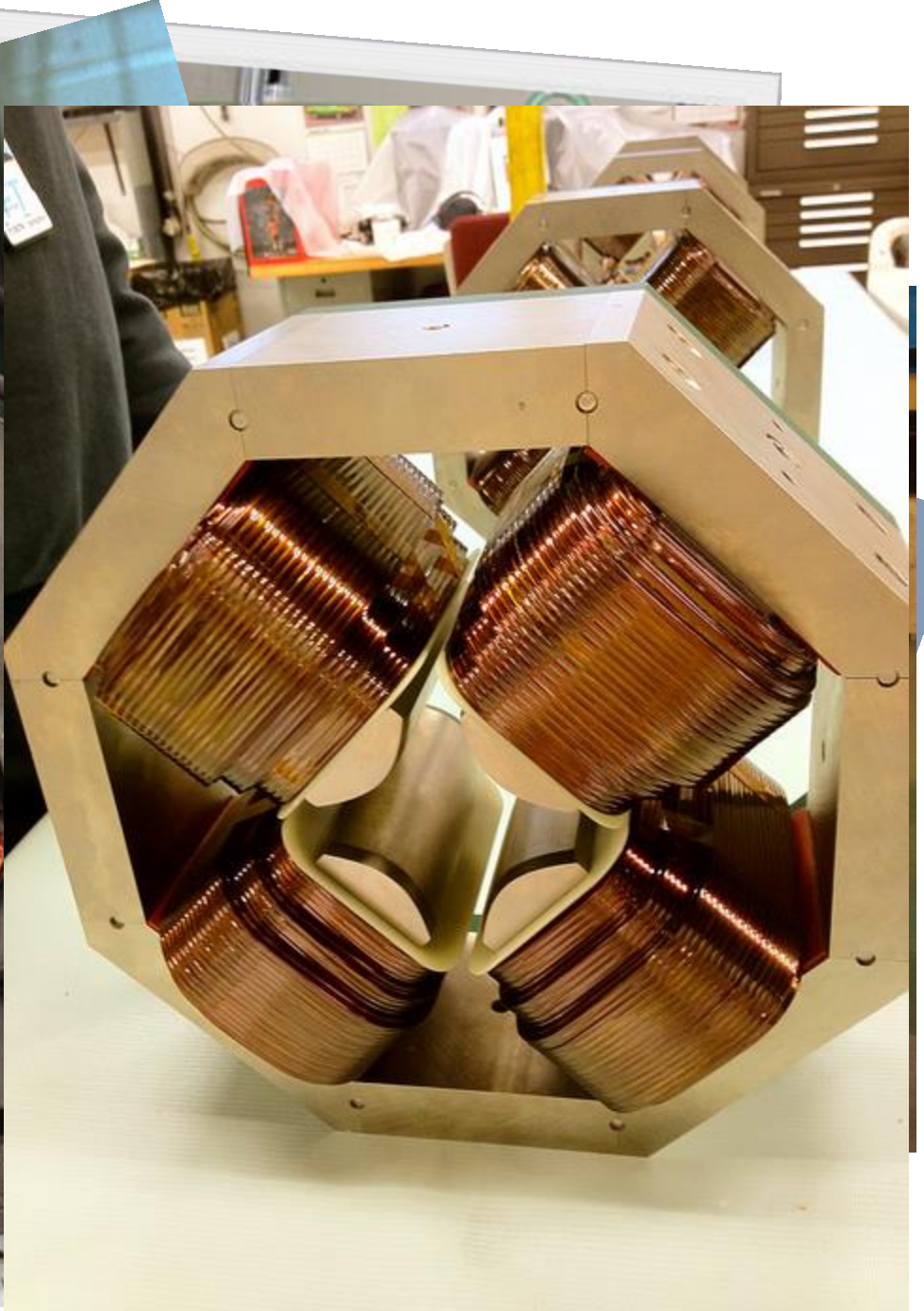
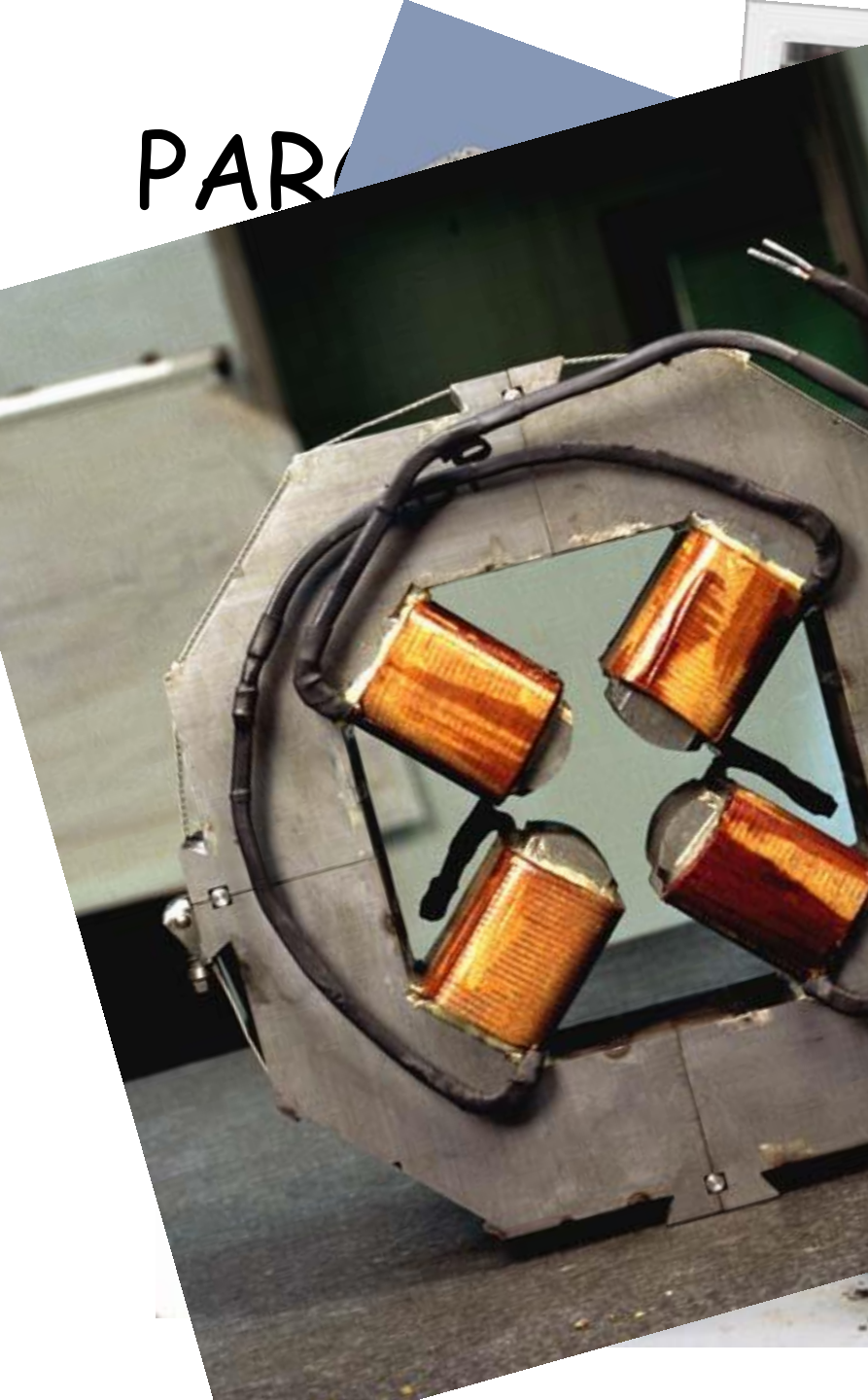

PARÇACIK HIZLANDIRICILARI

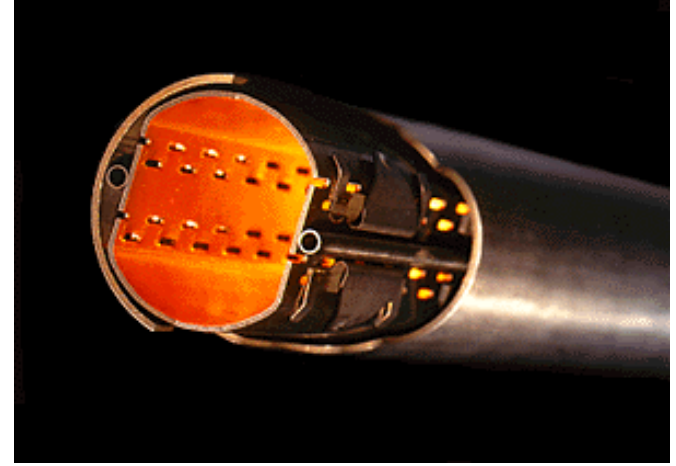

PARC

4-kutuplular ile odaklama

- Hızlandırılan parçadık demetindeki parçacıklar aynı yüklü olduğu için birbirine itme kuvveti uygular.
- Bu itme kuvveti sebebiyle demet dikine eksende yayılmaya başlar.
- Parçacıkların demet borusuna çarpmasını için odaklanması gerekir!!!

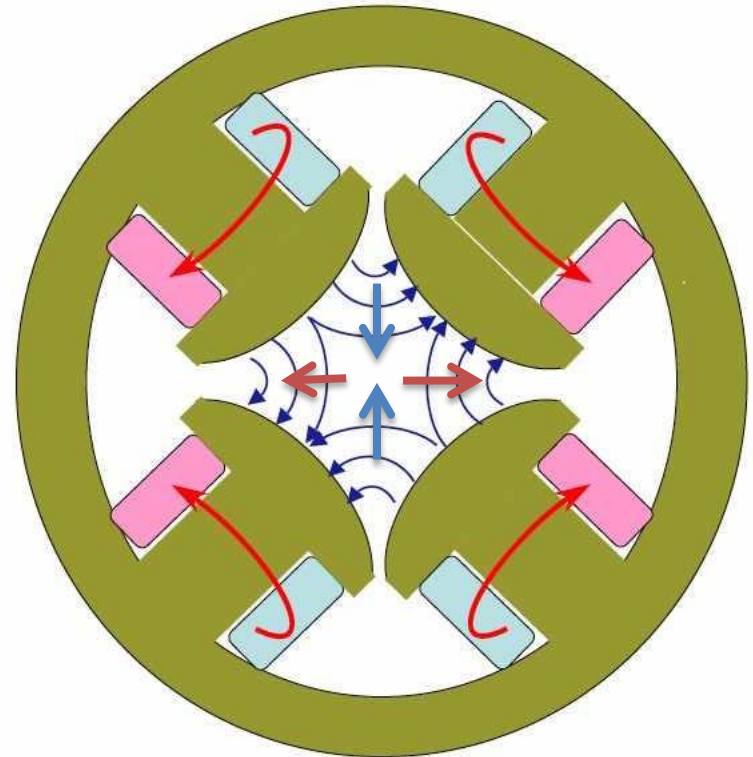
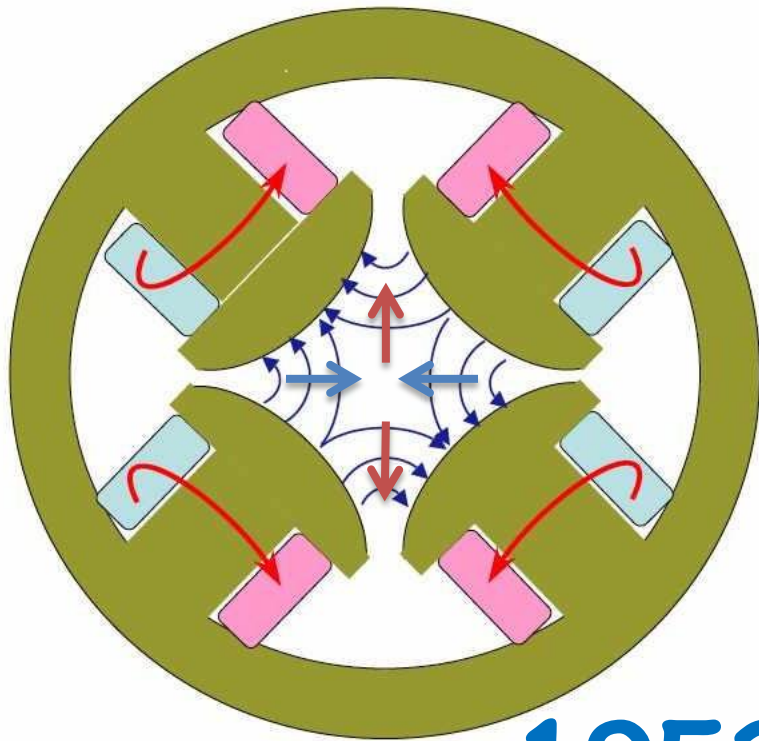
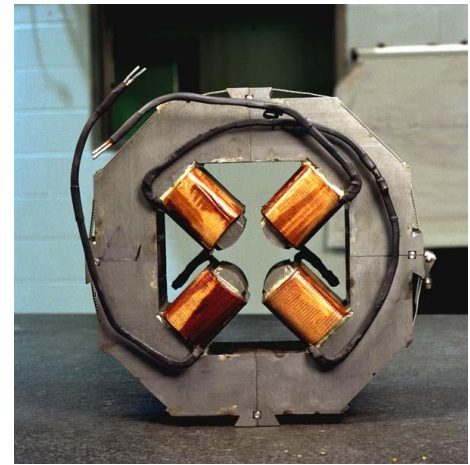

4-kutuplular ile odaklama

$$F = q(v \times B + E)$$

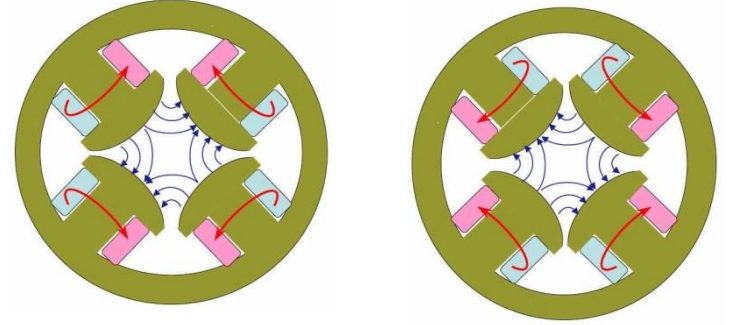
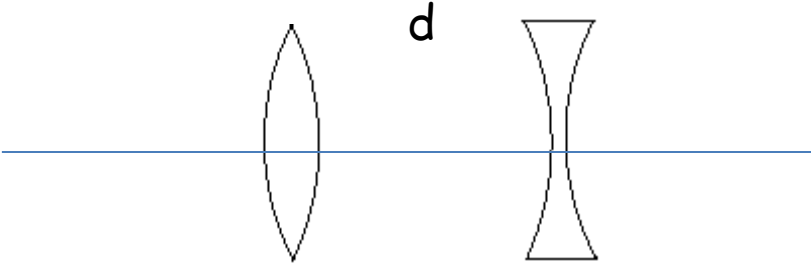
Sadece manyetik alan varsa

$$F = qv \times B$$

1952

4-kutuplular ile odaklama

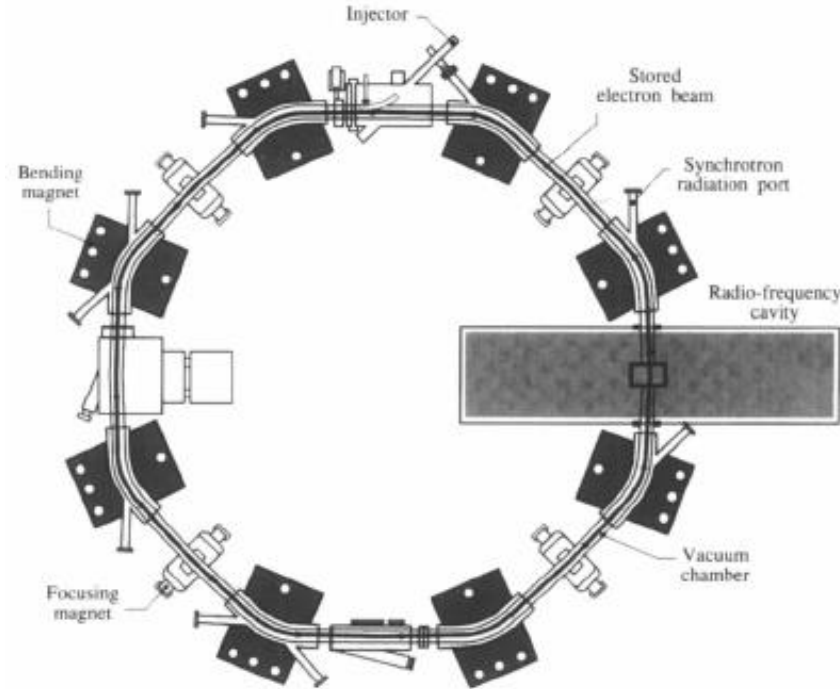
- Odak uzaklıkları aynı (f) olan bir ince kenarlı ve bir kalın kenarlı merceği arka arkaya koyarsak aradaki uzaklık $d < f$ şartını sağladığı sürece bu iki merceğin yaptığı toplam etki odaklayıcıdır!!!
- Hızlandırıcılarda birbiri ardına gelen 4-kutuplu mıknatıslar birbirine göre 90 derece döndürülmüştür.

Parçacıklar ile RF elektrik alanının eşzamanlılığı

- Parçacıkların değişen elektrik alanlar ile eşzamanlılığını sağlamak için parçacıkların (hızlandırıcı etrafında) dönme frekansı ve RF frekansı arasında bir ilişki olmalı.

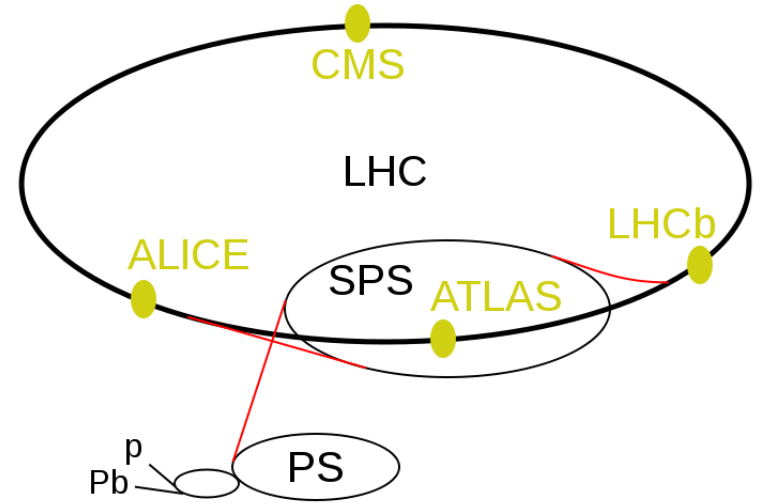
$$f_{RF} = h * f_{dönme}$$

- Parçacıklar hızlandırıldıkça:
  - Bükücü mıknatısların manyetik alanları arttırılır.
  - RF kovuklarındaki RF alanların frekansı arttırılır.
- RF kovuklarının frekansını belirli aralıkta değiştirebiliriz. Bu sebeple Sinrotronlardan önce parçacıkları belirli bir enerjiye çıkartmak için doğrusal hızlandırıcı bulunur.

Sinkrotronların limiti

- Proton sinkrotronlarının parçacıkları çıkarabileceği maksimum enerji bükücü mıknatıslara bağlıdır.
- RF kovuklarından parçacıkları birçok kez geçirip hızlandırabilirim fakat parçacıkları bükecek güçte mıknatısa sahip değilsem parçacıklar demet borusuna çarparlar.
- Elektron siklotronlarının limiti sinkrotron ışıması sebebi ile daha düşüktür.

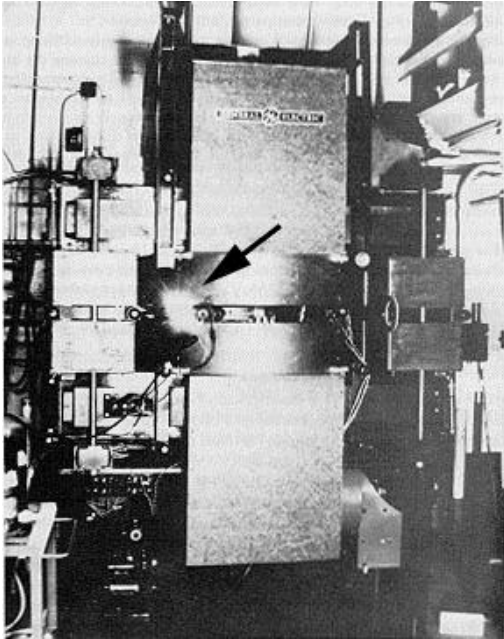
Sinkrotron ışması

General Electrics (1947)

Günümüzde elektron sinkrotronlar ile sinkrotron ışması elde eden birçok merkez var!!!

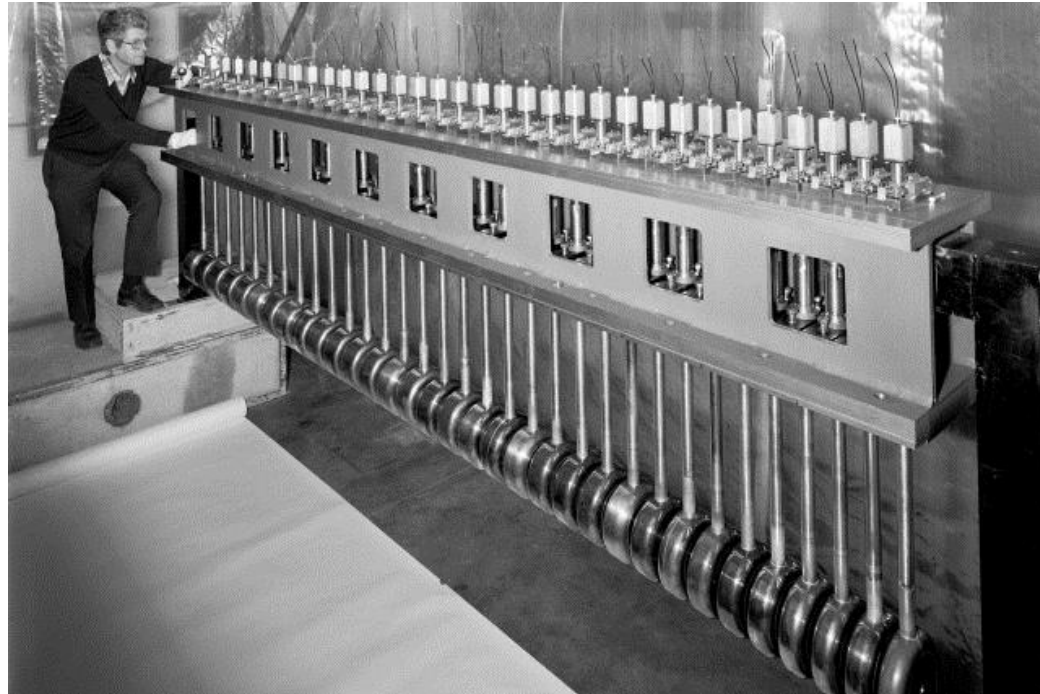
70-MeV elektron sinkrotron

RF doğrusal hızlandırıcılar

- Linac: İngilizcede linac terimi sadece RF ile çalışan doğrusal hızlandırıcılar için kullanılır.
- Alvarez DTL (1948) ilk tiplerden. Genelde 3MeV-100MeV arasında kullanılır.
- Masrafları azaltmak için (Enerji tasarrufu yapmak ve ya hızlandırıcının daha kısa olması vb.) değişik demet enerjileri ve parçacıklar için değişik hızlandırıcı yapıları kullanmak gerekli.
- Yapıların geometrileri ve kullanılan frekans parçacıkların hızlarına göre değişir.

RF doğrusal hızlandırıcılar

- Linac: İngilizcede linac terimi sadece RF ile çalışan doğrusal hızlandırıcılar için kullanılır.
- **Alvarez DTL** (1948) ilk tiplerden. Genelde 3MeV-100MeV arasında proton ve H- iyonları için kullanılır.
  - Hala düşük enerjilerde (3MeV üstü 50MeV altı) en etkili hızlandırıcı yapısı.

DTL

Linac4 prototipi

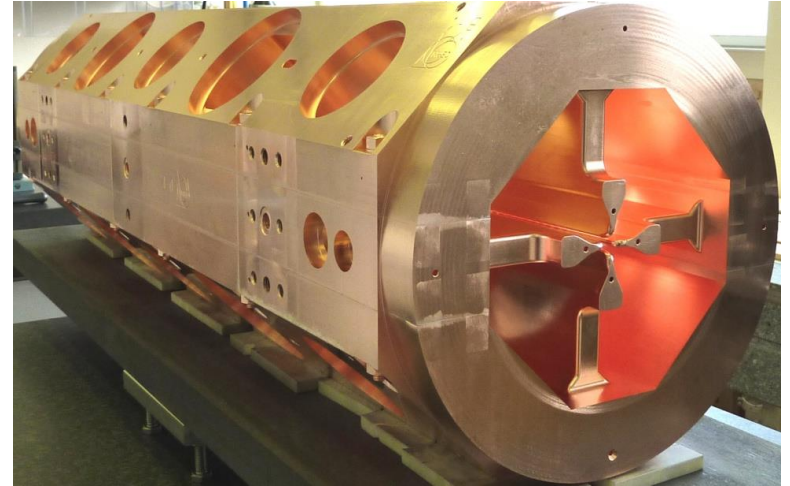
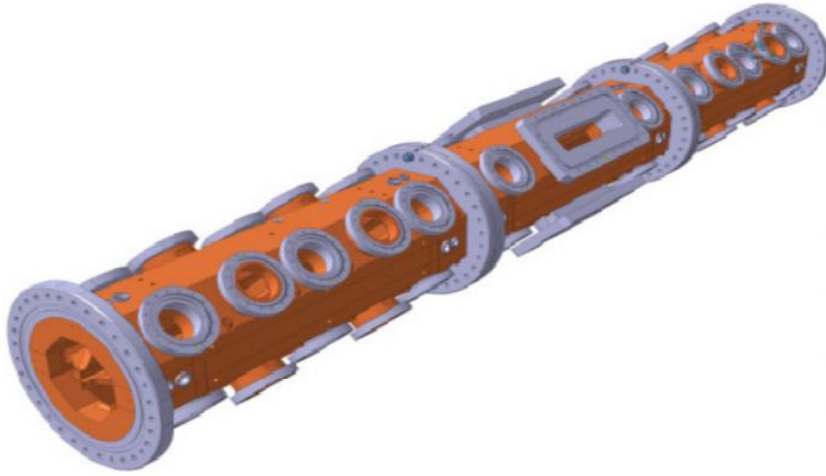
Linac2 DTL

Proton RF Doğrusal Hızlandırıcısı (Proton Linac)

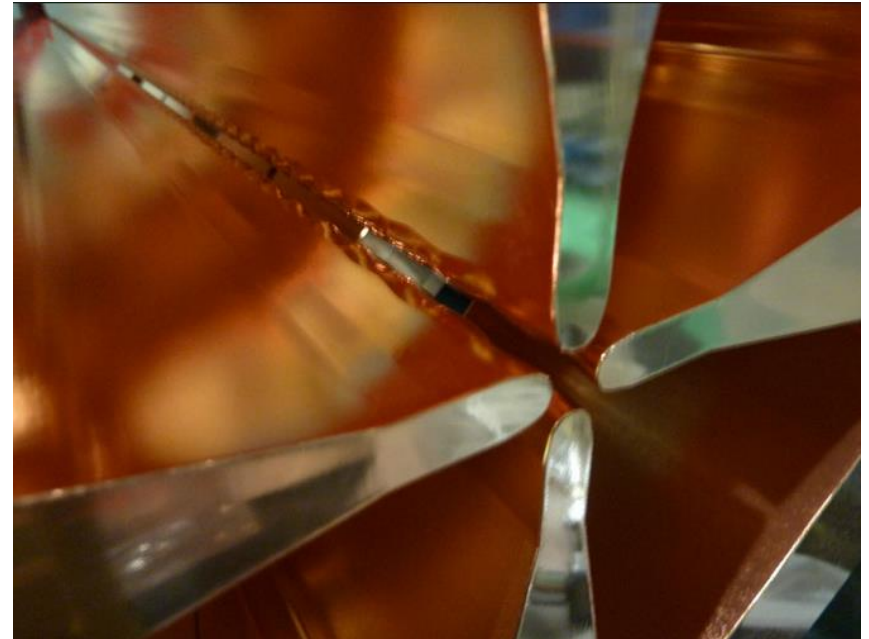
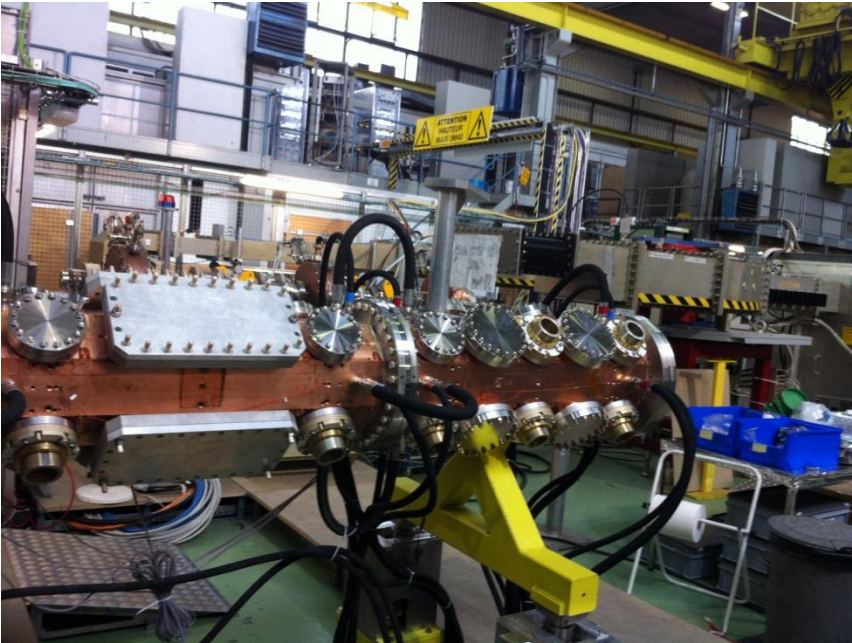
- Sadece DTL den oluşan RF doğrusal hızlandırıcıları kullanıldı (Linac2)
- Günümüzde inşa edilmekte olan yeni doğrusal hızlandırıcılar daha yüksek enerjilere çıktığı için DTL sonrasında başka hızlandırıcı yapıları da kullanılıyor.
  - Yüksek enerjilere çıktıkça sürüklenme tüplerinin boyları uzuyor. Verimi azalıyor: çok güç harcıyor (kovuk duvarlarında indüklenen akımdan dolayı kovuk duvarlarında enerji ısıya dönüşüyor).

Proton doğrusal hızlandırıcılarında kullanılan bazı yapılar

RFQ 45keV $\rightarrow$ 3MeV

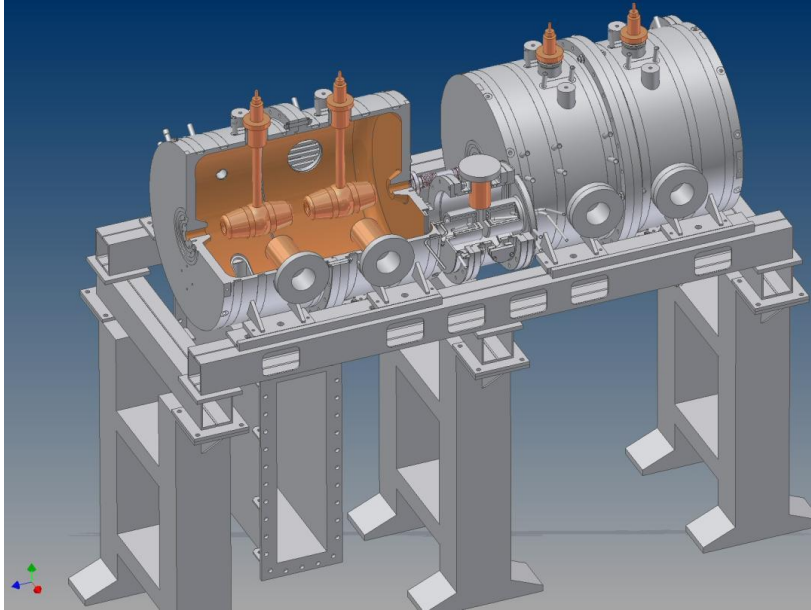
Proton doğrusal hızlandırıcılarında kullanılan bazı yapılar

RFQ 45keV $\rightarrow$ 3MeV

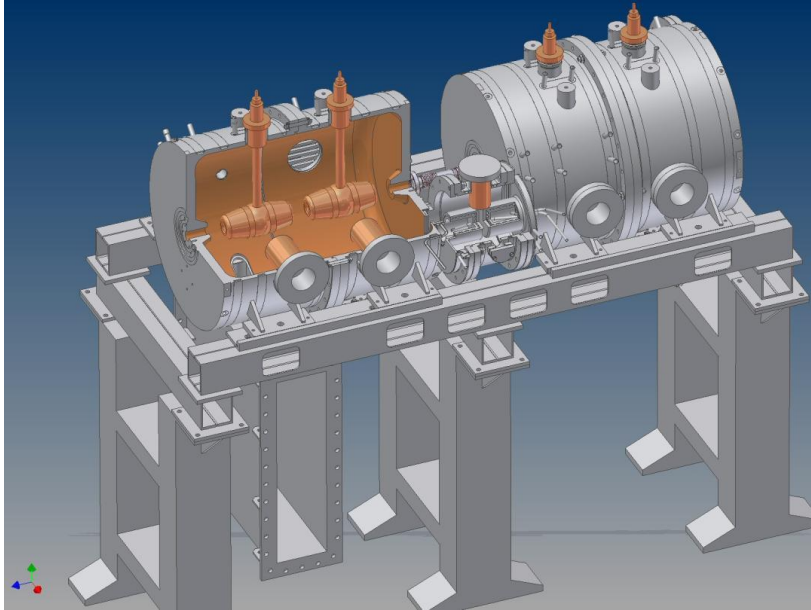

Proton doğrusal hızlandırıcılarında kullanılan bazı yapılar

CCDTL 50MeV $\rightarrow$ 100MeV

Proton doğrusal hızlandırıcılarında kullanılan bazı yapılar

CCDTL 50MeV $\rightarrow$ 100MeV

Proton doğrusal hızlandırıcılarında kullanılan bazı yapılar

CCDTL 50MeV $\rightarrow$ 100MeV

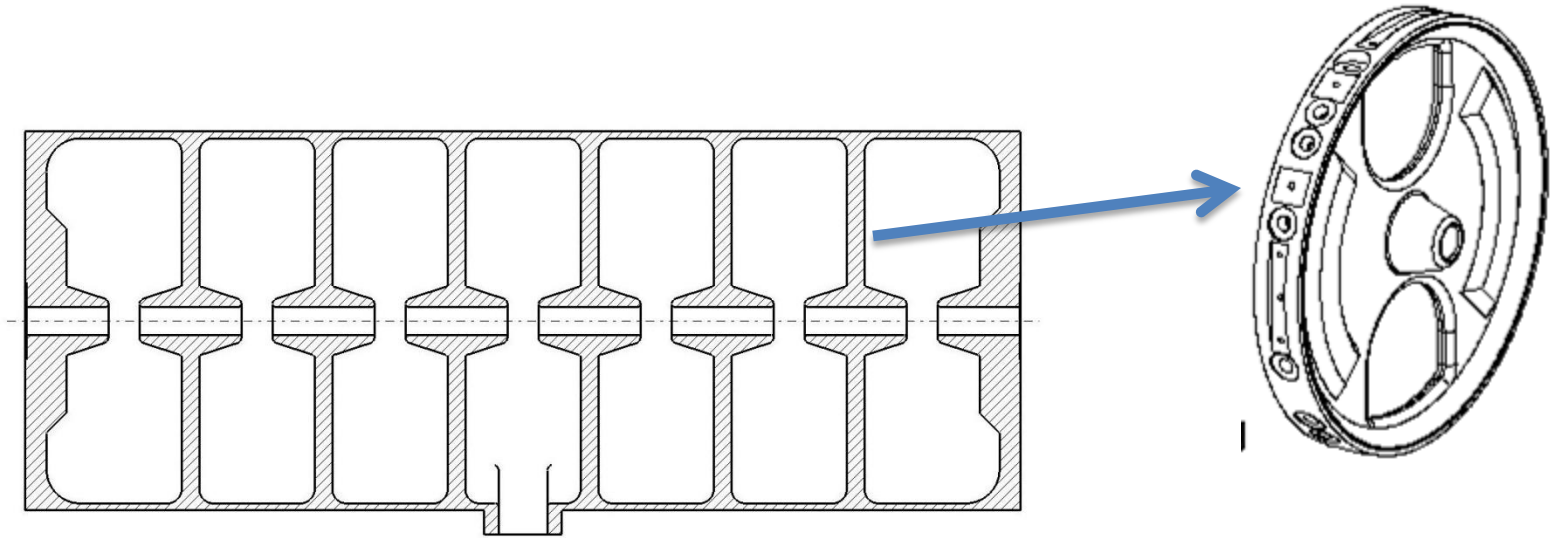

Proton doğrusal hızlandırıcılarında kullanılan bazı yapılar

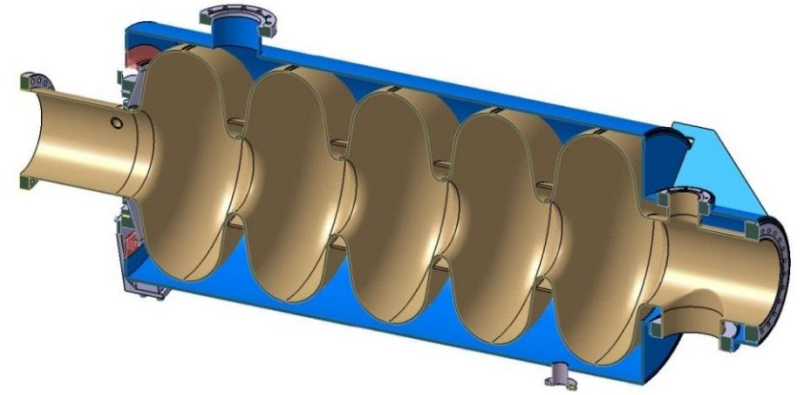
PIMS 100MeV $\rightarrow$ 160MeV

Proton doğrusal hızlandırıcılarında kullanılan bazı yapılar

PIMS 100MeV $\rightarrow$ 160MeV

Proton doğrusal hızlandırıcılarında kullanılan bazı yapılar

Süperiletken eliptik kaviteler
→ yüksek enerjiler için

Elektronlar için DTL kullanılır mı?

- Linac4 DTL e parçacıkların girme enerjisi = 3MeV. Relativistic (ışık hızının % 8 i)
- Frekans=352MHz
- İlk sürüklenme tüpünün uzunluğu yaklaşık =
- 3MeV de bir elektron için (ışık hızının % 98,9. DTL yapısını elektron için kullanmak isteseydik ilk sürüklenme tüpünün uzunluğu yaklaşık = olurdu (pratik değil).
- Elektronlar için DTL kullanılamaz!!!

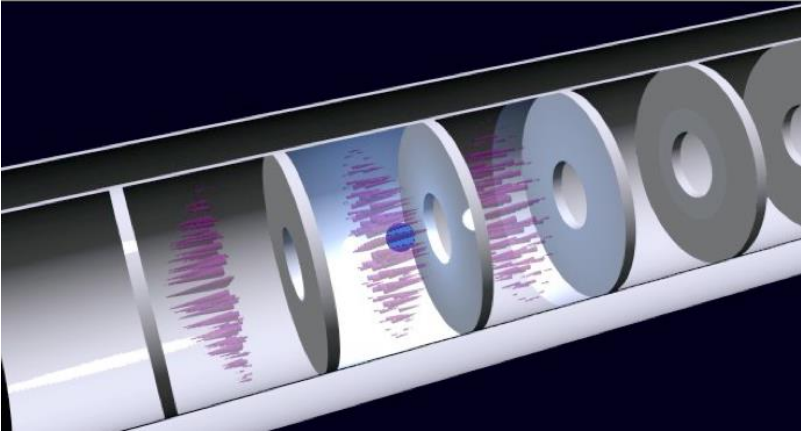
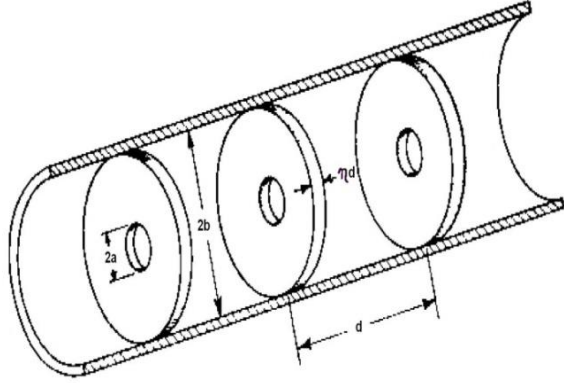
Elektronlar için ne kullanalım

- Yüksek hızlarda durağan dalga kovukları yerine yürüyen dalga (traveling wave) kovukları kullanılır (süperiletken eliptik kovuklar da kullanılır).

Elektromanyetik dalga bir dalganın sörfçüyü ittiği gibi parçacıkları iter ve hızlandırır. Zamanlama yine çok önemli!!!

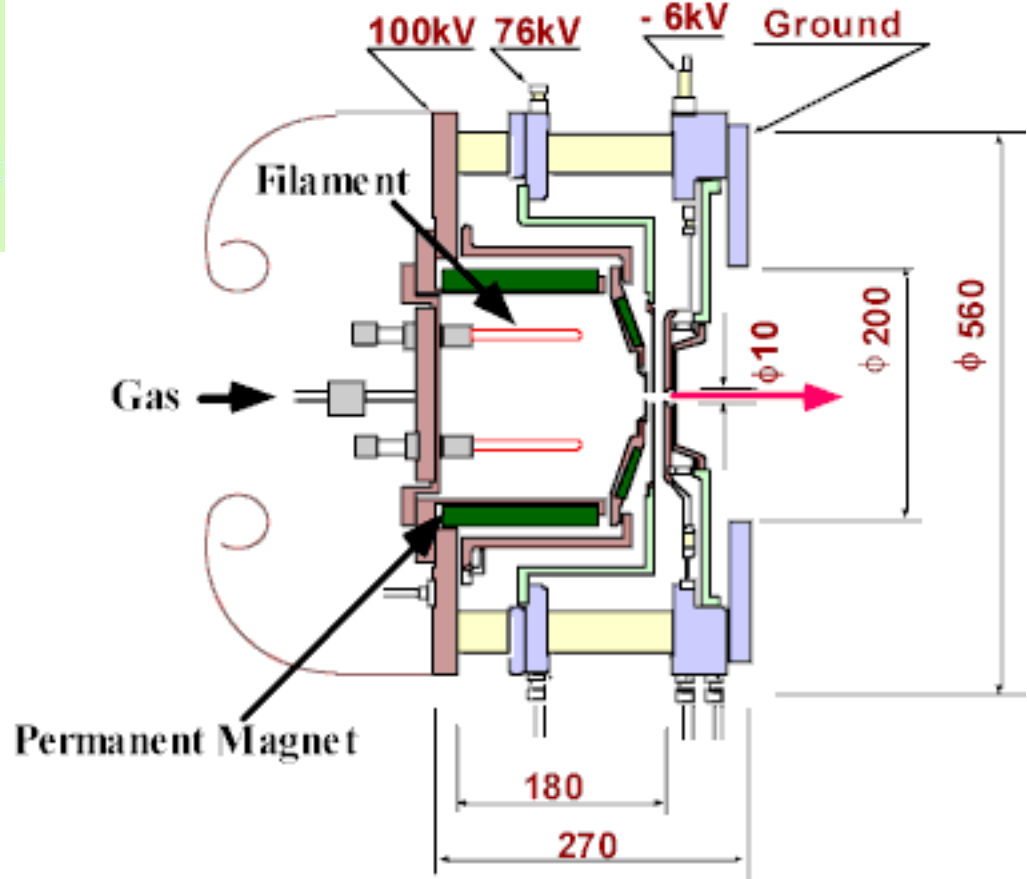
Yürüyen dalga kovukları

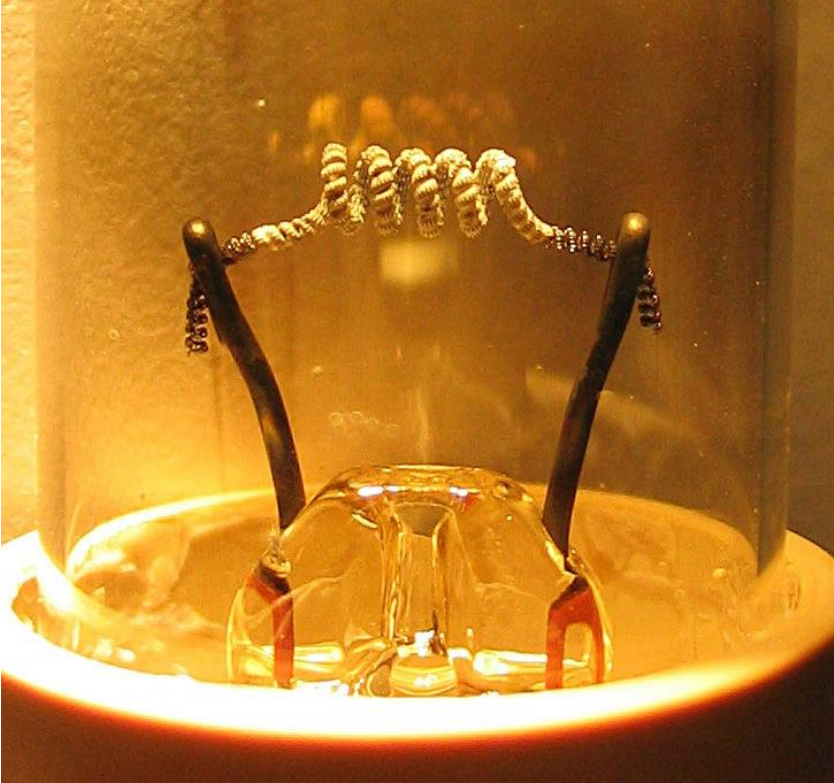
SPS

EM dalganın hızını azaltmak için silindirin içine diskler yerleştirilmiştir!!!

İyon kaynakları-proton

İyon kaynakları-elektron

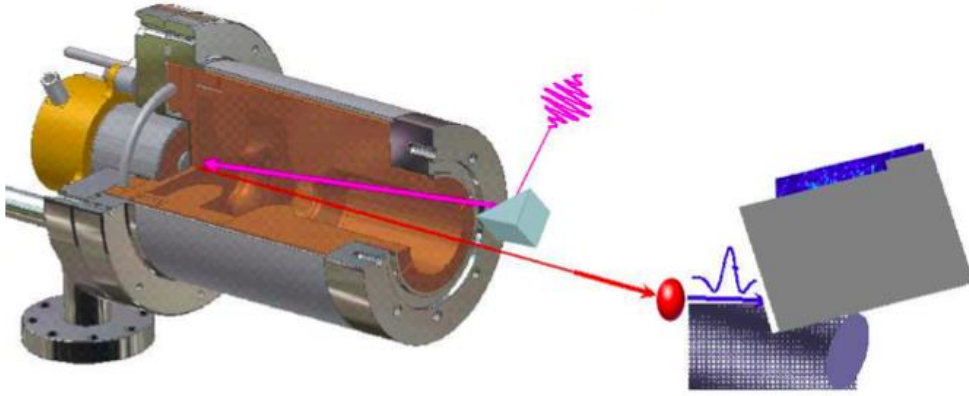

- Metalleri yüksek sıcaklıklara çıkarttığımızda elektron saçmaya başlarlar (thermionic emission)

İyon kaynakları-elektron

- Metellerin üzerine güçlü bir lazer gönderdiğimizde metaller elektron yayar.

Teşekkürler!

